



# Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ICCH: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/

Номер: 23, Haziran/June/ИЮНЬ 2020,

s./pp. 352-362

Geliş/Submitted/ Отправлено: 30.05.2020

Kabul/Accepted/ Принимать: 20.06.2020

Yayın/Published/ Опубликованный:

25.06.2020

DOI: 10.29228/kesit.43868

Kitap Tanıtımı

Book Review

Рецензия На Книгу

**Dr. Öğr. Üyesi Bekir SARIKAYA**

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı

bsarikaya@aku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9842-237X



## TÜRK EDEBİYATINDA TARİH DÜŞÜRME\*

### Öz

Divan edebiyatının pek işlenmemiş konularından biri, tarih düşürme konusudur. Yazma eserler, taş baskı divanlar, matbu dergiler, tarihi yapılar, mezar taşları vb. yerlerde tarih düşürme sanatının icra edildiği beyitler ve kıtalar görülür. Tarih düşürülen şiirlerde bu sanat bazen kendini hissettirmez, ancak bilenlerin dikkati sayesinde ortaya çıkar. İçinde tarih düşürme sanatı olan divanlardan ve dergilerden taranan binlerce şiirin mısraları, beyitleri ve kıtaları bütün teferruatıyla incelenmiş, tarih düşürmenin şifreleri araştırmacı tarafından çıkarılmıştır. Geniş hacimli bu çalışma önce tez olarak hazırlanmış, daha sonra *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme* ismiyle basılmış ve okurlara sunulmuştur. Makalemizde ise alanında en geniş hacimli kaynak olarak kabul edilebilecek bu kitap, ana hatlarıyla ele alınmış, şiire ve tarih düşürme sanatına meraklı olanlar için özet olarak hazırlanmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Tarih düşürme, kıta, şifre, Turgut KARABEY

\* **Cite as/Atıf:** Sarıkaya, B. (2020). Türk Edebiyatında Tarih Düşürme, *Kesit Akademi Dergisi* 6(23): 352-362.

<http://dx.doi.org/10.29228/kesit.43868>

Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

## CHRONOGRAM IN TURKISH LITERATURE

### Abstract

One of the subjects that are not discussed in Divan Literature is to determine the date from the letters in the text, namely the chronogram. There are couplets and stanzas with the chronogram in manuscripts, lithograph books, printed magazines, historical buildings, tombstones, etc. In poetry in which the chronogram is hidden, this art sometimes does not make itself felt, it is only revealed by the attention of those who know. The lines, couplets and stanzas of thousands of poems scanned from books and magazines with chronogram examined in all their details. Thus, the keys of the chronogram was taken by the researcher. This comprehensive study was first prepared as a thesis, and later published under the name "Chronogram in Turkish Literature" and presented to readers. In our article, this book, which can be accepted as the most comprehensive resource in its field, has been handled in general and has been prepared as a summary for those who are interested in poetry and chronogram.

**Keywords:** chronogram, stanza, code, Turgut KARABEY

**Turgut KARABEY<sup>†</sup>, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI, 1. baskı, Ankara 2015.**

Divan edebiyatının pek işlenmemiş konularından biri, tarih düşürme konusudur. Yazma eserler, taş baskı divanlar, matbu dergiler, tarihî yapılar, mezar taşları vb. yerlerde tarih düşürme sanatının icra edildiği beyitler ve kıtalar görülür. Tarih düşürülen şiirlerde bu sanat bazen kendini hissettirmez, ancak bilenlerin dikkati sayesinde ortaya çıkar.

İçinde tarih düşürme sanatı olan divanlardan ve dergilerden taranan binlerce şiirin mısraları, beyitleri ve kıtaları bütün teferruatıyla incelenmiş, tarih düşürmenin şifreleri araştırmacı tarafından çıkarılmıştır. Geniş hacimli bu çalışma önce tez olarak hazırlanmış, daha sonra *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme* ismiyle basılmış ve okurlara sunulmuştur.

Makalemizde ise alanında en geniş hacimli kaynak olarak kabul edilebilecek bu kitap, ana hatlarıyla ele alınmış, şiire ve tarih düşürme sanatına meraklı olanlar için özet olarak hazırlanmıştır.

*Türk Edebiyatında Tarih Düşürme* adlı eser, giriş, ebced sistemi, tarih düşürme ve tarih mısralarının biçim ve muhteva bakımından incelenmesi olmak üzere dört bölümden oluşur.

Giriş bölümü harflerin tarihiyle başlar. Sesleri ifade eden şekiller zaman içinde sistem ha-

---

<sup>†</sup> Bayburt asıllı bir ailenin çocuğu olan Turgut Karabey; 07.08. 1944 tarihinde Erzurum'da doğdu. 1969 yılında Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm'ünden mezun oldu. 1976 yılında mezun olduğu bölüme araştırma görevlisi olarak atandı. Aynı fakültede, 1983 yılında Doç. Dr. Haluk İPEKTEN danışmanlığında "*Türk Edebiyatı'nda Tarih Düşürme*" isimli teze doktor ünvanını aldı. 1987 yılında yardımcı doçent, 2000 yılında doçent, 2007 yılında profesör oldu. Uzun yıllar Erzurum'da öğretim üyeliği yaptı. 2011 yılında Erzincan Üniversitesine öğretim üyesi olarak nakledildi. 2019 Ağustosunda emekliye ayrıldı. Edebiyat alanında birçok eseri bulunmaktadır.

line getirilmiştir. Arap alfabesinde bulunan harflerinin Ebced tertibinde dizilişi, İbrânî ve Ârâmî dillerindeki harflerin dizilişiyle aynıdır. Bu, ebced sisteminin kökeninin İbrânî ve Ârâmî dilleri olduğunu gösterir. Arap alfabesi; Arâmî ve İbrânî asıllı Nebâtî alfabesini meydana getiren yirmi iki harfe [ebced hevvez hıttiy kelemen sa'feş], Arapların da kendi dillerine mahsus olan 6 harfi [şehhaz đazığ] eklemeleriyle meydana getirdikleri 28 harfli bir alfabadir. (s. 5) Harflerin bu düzenine Süryânî düzeni/dizilişi de denmektedir. (s. 7) Arap harflerinin şekil ve söyleniş özelliğine göre hazırlanan ve en son *elif, bâ, tâ, şâ* şeklini alan düzene *alfabe* veya *elifbâ* ismi verilmiştir. Arapça öğretiminde geçerli olan bu harfler aynı zamanda rakam olarak da kullanılmıştır. (s. 9).

Eserin birinci bölümünde Ebced sisteminin tarihinden söz edilir. Önceleri Nebâtî düzeni sonraları Süryânî düzeni adı ile anılan harf düzeni, birler onlar yüzler basamağına göre yeniden düzenlenip adına da *ebced düzeni* denmiştir. Her ne kadar geçmişte alfabe ve ebced aynı anlamda kullanılsa da günümüzde farklı kullanımı artık belirgin hâle gelmiştir:

ابجد	هوز	حطى	كلمن	سغفص	قرشت	ثخذ	ضظغ
ebced	hevvez	hıttiy	kelemen	sa'feş	ķaraşet	şehhaz	đazığ

Arap Alfabesinin Ebced Sistemine Göre Sayı Değerleri

ا	ب	ت	ث	ج	ح	خ	د	ذ	ر	ز	س	ش	ص	ض
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40	50	60
ع	ظ	ط	ظ	ع	غ	ف	ق	ك	ل	م	ن	و	ه	ى
70	80	90	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1000	2000	3000

Ebced sistemindeki ilk altı kelimenin; haftanın günleri, cin ve şeytan adları, Âdem peygamberin cennetten ayrılış hikâyesinin safhaları, göğün dokuzuncu katında nur ile yazılı kelimeler, kabile ve melik adları, Medyen hükümdarlarının adları, yazıyı icat edenlerin adları, Yunan filozoflarının adları veya anlamlı kelimeler olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır. (s. 12-17). Ebced harfleri, tılsım (sihir), astroloji, fal, cifir, hurufîlik gibi eski ilimlerde kullanılırken, öte yandan matematik, fizik gibi müspet ilimlerde ve kitaplarda sayı yerine kullanıldığı görülür. (s. 24-34).

Ebcedin en çok kullanıldığı alan ise edebiyat alanıdır. Edebiyat alanında ebced; nazım türlerinde† (muamma, lugaz ve tarih düşürme), uygun sözlerde§ ve deyimlerde\*\* kullanıldığına

† Ebced, nazım türleri olan muammâ, lugaz ve tarih düşürmede de kullanılır. Mesela Muammâ türüne örnek:

Üç otuzla bir otuz bir ad olur // Bu muammâyı bilen üstâd olur Lâ edrî  
 üç (3) = (ج) cîm otuz (30) = (ل) lâm bir (1) = (ا) elif otuz (30) = (ل) lâm  
 Bu harfler Arap harfleriyle yazıldığında karşımıza (جلال) celâl ismi çıkmaktadır. (s. 36).  
 Lugaz türüne bir örnek: **Bir iki iki delik** // Abdülmecid oldu melik Lâ edrî  
 bir (ا) = 1 iki (ب) = 2 iki delik ( ) = 55

Bu rakamlar yanyana yazıldığında 1255/1839 tarihi Sultan Abdülmecîd'in tahta çıkışını gösterir. (s. 252)

§ Birbiriyle tenasüp teşkil eden kelimelerin ebced değerleri aynı ise bu kelimeler bir arada veya birbirleri yerine kullanılır: Mesela: devâ ve tıb kelimeleri دوا = طب ≈ 11 olduğu için bir arada kullanılabilir. (s. 38)

\*\* "O, gerekeni yaptı sonra Allah'a tevekkül etti" anlamında kullanılan "O, işini altmış altıya bağladı"

dair örnekler sunulur. Sonra ebced hesabının çeşitleri olan büyük ebced, en büyük ebced, küçük ebced ve en küçük ebced olmak üzere dört çeşidi anlatılır ve tablolarla ifade edilir. (s. 40-50).

Tezin temeli olan ikinci bölümde *tarih düşürme* sanatına geçilir. Tarifi “*Harfleri ebced hesabına vurulunca bir binanın yapıldığı veya bir olayın meydana geldiği hicrî-kamerî yılı gösteren bir kelime, tamlama, cümle, mısra, beyit veya bir manzume söyleme; yahut yılı doğrudan doğruya sözle manzum ifade etme sanatına tarih düşürme denir.*” şeklinde yapılır. (s. 52). Tarih düşürmenin tanımı dokuz, konusu beş örnekle açıklandıktan sonra tarih düşürme çeşitleri dört ana grupta ele alınır. İlk üç grupta tarihin sayılarının nasıl oluştuğu anlatılırken, sonraki maddede ise ustalık gösteren tarihçinin düşürdüğü tarihin orijinal olduğu belirtilir.

Karabey, tarih düşürme çeşitlerini beş gruba ayırmış, ilk üçünde tarih düşürmeyi öğretmeyi hedeflerken, dördüncüsünde edebiyata yansımaları ve beşincisinde tarihi gelişimi ile ilgili bilgi vermiştir. Fakat tarihi gelişim bakımından tarih düşürme şeklinde bir başlık konmadığından aşağıda gruplandırmaya alınmamıştır.

- I. Söyleniş bakımından
- II. Hesaplanması bakımından
- III. Harflerin kullanılışı bakımından
- IV. Ustalık gösterme bakımından

#### I. Söyleniş bakımından tarih düşürme (s. 58).

Nazım dediğimiz türde tarihin ya doğrudan okunduğunu, ya da ebced değerlerinin verilip işlem yapılarak bulunduğu anlatılır. Bazen nazımda hem doğrudan tarih verilir hem de ebced değerinin aynı sayıyı verdiği görülür. Böyle tarih düşürmeler aşağıdaki üç başlıkla ve her birine ikişer örnek verilerek geçilir.

##### a. Lafzen tarih düşürme: Tarihteki sayıların kelimelerle ifadesidir. (s. 58)

Çü târihi yılın anglay dedüm tüz // **Sékiz yüz séksen érdi dagı tołkuz**

Ali Şir Nevâî/Ferhâd u Şîrîn Mesnevisi için (880+9=889/1484).

##### b. Ma‘nen tarih düşürme: Harflerin ebced değerinin hesaplanmasıdır. (s. 61)

Du ‘â édüp Nedîmâ söyledi bu mısra‘ı ol dem

Bu kasr-ı pâk Sultân Ahmed’e yâ Rab sa‘îd olsun

بو قصر پاك سلطان احمده يارب سعيد اولسون

ب و ق ص ر پ ا ك س ل ط ا ن ا ح م د ه ی ا ر ب س ع ی د ا و ل س و ن

50 6 60 30 6 1 4 10 70 60 2 200 1 10 5 4 40 8 1 50 1 9 30 60 20 1 2 200 90 100 6 2

Nedîm/Sultan III. Ahmed’in köşkü için (1139/1726).

sözündeki *altmış altı* deyimdir. Allah (الله) kelimesindeki harflerin ebced olarak sayı değeri (ا = 1, ل = 30, ل = 30, ه = 5 > 66) 66’dır. (s. 38)

c. **Lafzen ve ma‘nen tarih düşürme:** Hem tarihin sayı lafızlarıyla, hem de harflerin ebced değerleriyle sunulmasıdır. (s. 62)

Lafzen ü ma‘nen aña dédi Neşâfi târîh

Be-meded toñdı sovukdan **bin otuzda** deryâ

به مدد طوكدى صوقدن بيك اوتوزده دريا

ب ه م د د ط و ك د ي ص ق و د ن ب ي ك ا و ت و ز د ه د ر ي ا

1 10 200 4 5 4 7 6 400 6 1 20 10 2 50 4 100 6 90 10 4 20 6 9 4 4 40 5 2 =1030

Neşâfi/İstanbul Boğazının donması veya kışın şiddeti için (1030/1620).

## II. Hesaplanması bakımından tarih düşürme

Tarih, harflerin sayı değerlerinin toplandığında tam, eksik veya fazla çıkma durumlarına göre de tasnif edilmiştir. Örnekler verilirken diğer gruplandırmanın çeşitlerinden önceki bölümden lafzen, manen, sonraki bölümden mu‘cem, mühmel, musanna‘ adı verilen tarih çeşitlerinden faydalanılarak tasnif yapılmıştır. Bunlar başlık hâline getirildikten sonra kelime, mısra, beyit, nazım, kıta, kaside, bent gibi şiirlerin bölümleri de ara başlıklar yapılarak tasnif genişletilmiştir.

a. **Tam söylenenler:** Lafzen veya ma‘nen hesabın tam olması olan bu tarihe 86 örnek sunulur. (s. 63-125) Bu türe basit bir örnek sunalım:

Yazıldı buña ‘arşda menkâbe // Ki târîhidür **beldetün tayyibe** بلدة طيبة

ب ل د ة ط ي ب ة

400 2 10 9 400 4 30 2

Lâ edrî/İstanbul’un fethi için (857/1453). (s. 72)

b. **Tamamlamalı (ta‘miyeli) söylenenler:** Hesaplamada katma veya çıkarma olan bu tarihin tanımı yapılarak ikiye ayrılır: *görünür ta‘miyeli târîh* iki örnekle, *gizli ta‘miyeli târîh* on sekiz örnekle anlatılır. (s. 126-135)

Ta‘miyeli tarihlerde usul başlığı altındaki bilgiler, tarih düşürme konusunun kavranmasında okuyucuya doyurucu bilginin aktarıldığı en önemli bölümlerden birisidir. Buradaki usul, katma 28, çıkarma 28, katma ve çıkarma 25 örnekle anlatılmıştır. Usul çeşitleri lafzen ve imaeen olarak ikiye ayrılmış, lafzen katma ve çıkarma usulüne üçer örnek verilirken, imaeen katma veya çıkarma usullerinde konulara 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 20, 40, 50 gibi rakamlar kullanılarak 5 katma usulü, 7 çıkarma usulü gibi başlıklar verilerek örnekler sunulmuştur. (s. 135-182)

Karabey, üçüncü kez ta‘miyeli tarihi ele alarak söyleniş, harflerin kullanılışı ve ustalıklarla söylenen tarihlerin alt başlıkları olan lafzen, manen, lafzen ve manen, mu‘cem, mühmel, düta ve musanna‘yı kullanarak 35 örnek ile inceler. (s. 182-196)

Bu bölüme bir örnek sunalım:

Revâ ola **düşer se** fevtine işbu du‘â târîh // Nedîm ola nedîm-i şâh-ı ceşş-i enbiyâ Yâ Rab

ندیم اوله ندیم شاه جیش انبیا یا رب

Lâ edrî/Nedîm'in mezar taşı için (1146-3=1143/1730). (s. 129)

**c. İki kat (dütâ) söylenenler:** Şiirde tarihin iki adet veya iki katı bulunması şeklinde tarif edilen bu tarihe 9 örnek vererek açıklar. (s. 196-200)

Mânend-i seng-i merkad ikidür ana târîh // Allâh Alî Ağayı reh-yâb-ı cennet étsün

الله على اغای // رهیاب جنت ایتسون

ا ل ل ه ع ل ک غ ا ی ر ه ی ا ب ج ن ت ا ی ت س و ن

50 6 60 400 10 1 400 50 3 2 1 10 5 200 // 10 1 1000 1 10 30 70 5 30 30 1

Surûrî/Alî Ağa'nın ölüm tarihi için 2396=1198+1198/1783). (s. 196)

### III. Harflerin kullanımına göre tarih düşürme

Tarih düşürmenin harfin sayısına veya türüne göre tasnif edildiği bölümdür. Harflerin tamamına, noktalısına veya noktasızına dikkat edilerek düşürülen tarih, dört bölümde ele alınmıştır.

**a. Bütün harflerle söylenenler:** Şiirde bütün harflerin ebced değeri toplanır. Evvelki bölümlerde bunun çok örneği olduğundan örnek sunulmamıştır. (s. 200) Biz buna bir örnek vere-  
lim: (s. 75)

Didüm Arşî işidüp aña târîh // Sözi dilde Hayâlî gözde kaldı

سوزی دلده خیالی کوزده قلدی

س و ز ی د ل د ه خ ی ا ل ی ک و ز د ه ق ل د ی Ebced değeri=964

Arşî/Hayâlî Mehmed'in ölümü üzerine (964/1556)

**b. Noktalı (mu'cem) harflerle söylenenler:** Noktalı harflerin ebced değerinin hesaplan-  
dığı bu bölümde 22 örnek sunulur. (s. 202-210)

Şu'arâ yazdı cevherî târîh // Pertev'i gitdi şem'-i aklâmun

پوتوی کتای شمع اولامک

100 + 300 + 10 400 + 10 400 2 = 1222

İzzet Molla/Vakanüvis Mehmed Pertev'in ölümü üzerine (1222/1807). (s. 202)

**c. Noktasız (mühmel) harflerle söylenenler:** Noktasız harflerin ebced değerinin hesap-  
landığı bu bölümde 7 örnek bulunur. (s. 210-215)

**Komadı nokta kadar dilde keder târihi // Rub'-ı meskûne ferah Râbi'a Sultân verdi**

ربیع مسکون فیح رابعه سلطان وردی (4 200 6) + (1 9 30 60) + (5 70 1 200) + (8 200) + (5 6 20 60 40) + (70  
200) 1195 => 210 + 100 + 276 + 208 + 131 +  
270

Surûrî/Sultân I. Abdülhamîd'in kızı Râbia Sultân'ın doğumu üzerine (1195/1780) (s. 213)

d. **Noktalı ve noktasız harflerle ayrı ayrı söylenenler:** Noktalı ve noktasız harflerin ayrı ayrı hesaplarının birbirine eşit olduğu bu bölümde ise 12 örnek vardır. (s. 215-220)

Mu‘cem ü mühmel iki târîh yazdum fevtine

Nûr ide Serdâr Ağaya merkadı Hayy-ı kerîm

نور ایده سردار اغایه مرقدی حی کریم

نور ائده سردار ائه مقدی حی کریم = Noktalıların değeri 1200’dür.

نور ائده سردار ائه مقدی حی کریم = Noktasızların değeri 1200’dür.

Surûrî/ Yeniçeri Ömer Ağa’nın ölümü üzerine (1200/1785). (s. 216)

Tarih düşürme her ne kadar yukarıdaki gibi üç farklı yönle ele alınıp belli bir düzenle anlatılsa da, târîh düşürmede türlü şekiller birbiri içinde girişik olarak kullanılmışlardır. Karabey bu üç grubu açıkladıktan sonra daha önce belirttiğimiz dördüncü gruplandırmasında şairlerin *ustalık gösterme durumunu gözden geçirerek tarihleri, sade ve sanatlı tarihler* olmak üzere ikiye ayırır. (s. 221)

**Sade söylenen tarihlerde** lafzen veya manen bir tarih bulunur. Tarihi bulmakta güçlük çekilmez.

**Sanatlı söylenen sanatlı** (musanna‘) **tarihlerin** söyleyeni usta olduğu gibi çözeni de bu ustalığı öğrenmek zorundadır. Çok çeşitlilik arz eden bu tür tarihler, eserde belli başlıklar altında toplanmıştır.

**Nakil usulüyle söylenen sanatlı tarihler:** Karabey, şiiirlerden iki veya daha fazla tarih çıkarıldığı bu usulü altı örnekle teferruatlı olarak açıklar. (s. 222-227)

Gitdi dervîş velî ukbâya // Hak behîşt eyleye ârâm-gehin

Bu beyitte sekiz tarih bulunmaktadır. Her iki mısradaki ayrı 1188 tarihi çıkarken aşağıdaki şekilde rakamlar nakil edildiğinde de altı tane 1188 tarihi çıkmaktadır.

کتدی درویش ولی عقبایه // حق بهشت ایلیه ارامکهن

ک ت د ی د ی ر و ی ش و ل ی ع ق ب ا ی ه =>1188

5 10 1 2 100 70 10 30 6 300 10 6 200 4 10 4 400 20 => 1188

Tek rakamlıların toplamı: 28

Çift rakamlıların toplamı: 160

Üç rakamlıların toplamı: 1000

ح ق ب ه ش ت ا ی ل ی ه ا ر ا م ک ه ن

50 5 20 40 1 200 1 5 10 30 10 1 400 300 5 2 100 8

Tek rakamlıların toplamı: 28

Çift rakamlıların toplamı: 160

Üç rakamlıların toplamı: 1000

Tarih hesap edilirken iki mısradan herhangi bir rakamı alıp diğer rakamlar öbür mısradan alınıp toplandığında tarihin toplamı aynı çıkmaktadır. (s. 223-224)

1. MISRADAN 28	1. MISRADAN 160	1. MISRADAN 1000
2. MISRADAN 160	2. MISRADAN 28	2. MISRADAN 28
2. MISRADAN 1000	2. MISRADAN 1000	2. MISRADAN 160
1188	1188	1188

2. MISRADAN 28	2. MISRADAN 160	2. MISRADAN 1000
1. MISRADAN 160	1. MISRADAN 28	1. MISRADAN 28
1. MISRADAN 1000	1. MISRADAN 1000	1. MISRADAN 160
1188	1188	1188

**Noktalı, noktasız, birleşik, mükerrer vb. harflerle söylenen** (harflerin türüne göre) **musanna'** tarihlerde iki veya daha fazla tarih çıkar. Buna iki örnek verilmiştir.

Üç veya dört kat söylenen musanna' tarihlere de iki örnek verilmiştir.

**Sanatlı söylenen mükerrer tarihler** Mucem, mühmel, tam gibi tarih çeşitleriyle söylenen bu tür musanna' tarihlere bir örnek verilmiştir.

**Muamma Şeklinde söylenen musanna' tarihler**, yedi alt başlıkta toplanmıştır. Birinci alt başlık aynı zamanda ana başlıktır. Muamma tarzında olan tarihler 21, harflerle ilgili muammalı tarihler 5, teşbih, mecaz ve kinaye yoluyla söylenen muammalı tarihler 4, burçlar yardımıyla söylenen muammalı tarihler 2, rakamları kelimeyle ifade edilen muammalı tarihler, tashif yoluyla söylenen muammalı tarihler<sup>††</sup> ve taklib usulüyle söylenen muammalı tarihler birer örnekle anlatılmıştır. (s. 232-250)

Muamma tarzında, eklemeli ve çıkarmalı ve harflerle oynanarak yazılan tarihe örnek:

Hem muammâ-gûne hem mu'cem iki târîhdür

Mustafâ Ağa girüb habse serin kesdi vezir

مصطفى اغا الكهنوب حبيبه سرين كسدي وزين

$$(10+7) + 10 + (50+10) + 2 + (2+10) + 1000 + (10+80) = 1191$$

Bu beyitte târih bulunurken muamma ve mu'cem olmasına dikkat etmek gerekir. Noktalı harflerle tarih bulunur. Muamma ise mısradan bulunmalıdır. *Vezir hapse giren Mustafa Ağa'nın başını kesti* cümlesinden مصطفى اغا şeklindeki imlada baştaki م harfinin toplamdan çıkarılacağını gösterir. مصطفى اغا harflerin ebced değeri 1231'dir. 40 değerindeki م harfi çıkarıldığında tarih

<sup>††</sup> "Cidde mal katibi oldukda dedim târihi / Haddenin altına bir nokta koyub çıktım ben" beyitinde tashif hadde kelimesinin cidde olması yani şiirin târihi hesaplanırken hâ harfinin cîm olarak düşünülmesidir. Aynı zamanda kelimeler arasındaki münasebete de dikkat edilmelidir.



1191 çıkar. Ayrıca mu‘cem olduğundan noktalı harfleri topladığımızda 1191 çıkmaktadır. (s. 242)

Tarihin çıkarılış şeklinin teşbih, mecaz, kinaye yoluyla anlatıldığına örnek:

*Ganîden târ u mâr oldı anâsır*

Abdülğani Efendinin ölümü üzerine söylenen bu kıtada Abdülğani Efendi yani **ganî** “1060”dan, insanın yaratıldığı **anasır**-ı erbaa yani erbaa “4” çıkarıldığında 1056 tarihi çıkar (s. 245).

Tarih düşürme sanatı, farklı durumlar icat ederek alanını genişletir. Burçlar, rakam/harf ilişkisi, harflerin noktalanması/noktanın silinmesi, sayıların yer değiştirmesi gibi durumlardan faydalanılır.

Bunlardan başka **lugazlı musanna‘ târîhler** (s. 252)

Üç elifle bir delik // Oldı Han Ahmed melik ١١١٥ 1115/1703

Bir iki iki delik // Abdulmecid oldı melik ١٢٥٥ 1255/1839

gibi 6, **muvaşşah/akrostiş musanna‘ tarihler** yani mısraların baş harflerinin ve son harflerinin ebced değerlerinin toplanarak istenilen sayının elde edildiği târîhler 1, **vefk tarzında musanna‘ târîhler** şekiller içindeki harflerin istenilen sayıyı verdiği tarih 1, karışık şekilli tarihlere de 2 örnek verilir. (250-260)

Karabey ikinci bölümün son tarihi gelişim kısmında Fars, Arap ve Türk edebiyatında tarih düşürme sanatının çıkışı, yayılması ve örnekleri üzerinde durur. İranlılarda Madde-i Tarih manzumelerine Madde-i Tarih-i Sâzî, Tarih Goften ve Tarih Nüvişten adını alan tarih düşürme sanatıyla İmâdi Zevzenî 430/1038’lerde meşgul olmuştur. Mesela Şeyh Attar için ismine uygun راه فقر 586/1190 tamlaması tarih düşürülmüştür. Birçok şairden bahsedildikten sonra Arap edebiyatında tarih düşürmeye geçilmiştir. (s. 262)

Tarih-i Şi‘rî veya Tarih-i Harfî dedikleri bu sanatı Araplar 16. yüzyıllarda Şeyh Abdülğani en-Nablûsî ile tanımuşlardır. Arapların kayda değer şiirleri bulunmadığını ve Arapça tarihin de çoğunlukla Türkler tarafından yazıldığını belirtir. (s. 266)

Tarih düşürmede Türk edebiyatına geçen Karabey, önce ilk tarih düşürme sanatının olduğu nazımlarla ilgili görüşleri ele almış, Mevlânâ’nın ölümüne عبرت kelimesiyle Sultân Osman’ın doğumuna مقدم الولادة tamlamasıyla karşılık bulunduğunu fakat yazılma zamanının belli olmadığını belirtmiştir. (s. 268)

Eser, Konya’da Şücaeddin Türbesinde 749 tarihinin olduğu bir kitabe ve Süleyman Paşa, Sultan Murâd, Yıldırım Bâyezid vb. için yazılan birkaç tarihten bahseder, sonra Cevdet Paşa’nın bilgilerinden de faydalanarak 124 kadar şairin hayatını kısaca tanıtır, Surûrî’nin 15 diğerlerinden birkaç şairden 17 tarih örneği verir. Günümüzde ise pek az şairin tarih düşürmeyle uğraştığını, bu sanatın yavaş yavaş parlaklığını kaybettiğini belirtir. Bu tarihçi şairlerden en çok 18. yüzyılda yaşayan mizah ve hiciv şairi Surûrî ile ilgili bilgi verir. 2000 tarih manzumesi, 2500 tarih mısrası bulunan şairin kendi derlediği mecmua, Keçecizâde İzzet Molla, Şeyhülislâm Ârif

Hikmet, Ahmed Cevdet Paşa gibi âlimlerin ellerinde farklı eklemeler ve farklı yorumlarla şekil kazanmış ve günümüze kadar gelmiştir. Türk Edebiyatında ilk mahlası Hüznî olan Surûrî kadar rahat, sehl-i mümteni tarzda târih düşüren bir şâir henüz çıkmamıştır. Kitaptaki en iyi örnekler sunulurken hep Surûrî’den iktibas edilmek zorunda kalınmıştır. (s. 268-320)

Kitabın son bölümü olan 3. bölümünde ise tarihlerde *biçim*, *muhteva*, *imla meselesi* ve *edebi sanatlar* konuları ele alınır. Karabey, önce tarihte biçimi, yalın ve sanatkarane anlatım olarak ikiye ayırıp, ikişer örnek sunar. (s. 321)

Biçim bakımından sanatkarane anlatımın yapıldığı tarihlerde ayet, hadis, atasözü vb.’den iktibas yapılır.

Şu hadîs oldu cevherin târîh // **Hayrukum men ta’alleme’l-kur’ân** Surûrî

Bazen tarihler müşterek söylenir, Sultanın ve vezirinin ortak olarak Sultân Ahmed çeşmesi için yazdığı gibi: (s. 326)

Didi Hân Ahmed ile bile İbrâhîm târîhin // Suvardı âlemi dest-i Muhammedle cevâdu’llâh

Bazen tevarüd yoluyla aynı tarihler de söylenebilir Surûrî ile Aynî İzmir Gaffârzâde çeşmesi için söylediği gibi: (s. 333)

Kıldı Hacı Ahmed Ağa zemzemi nâsa sebil

Tarih nazmı şekil itibarıyla bazen musammat, bazen mülemma, bazen nazire tarzında da söylenir. Bazen de mısranın bir parçası tarih olur, parçalı tarih denilir.

Takvim olarak genelde hicrî takvim kullanılmıştır. Miladî takvim son zamanlarda çok az kullanılmıştır.

Tarihin muhtevası yönüyle incelendiği bölüm; *kelime veya tamlama tekrarıyla, ayrıntılı bilgilerle, birden fazla kişi için söylenmesi veya olaydan önce söylenmesi* başlıkları altında toplanmıştır. Mesela:

Meded bir medrese sakinlerinden altı can çıktı // Vebâ kim cihet-i nâsa teng itdi safâ gitdi

Anılsun cümlesi rahmetle Hüznî söyledi târîh

Velî, Ahmed, Hasan, Mûsâ, Süleymân, Mustafâ gitdi

1187 (1773)

Hüznî

Zâtî’nin ölmeden bir sene önce Aşık Çelebî’den ölümü için istediği ve onun yazdığı tarih şöyledir:

Gitdi zâl-i nazm كندی زال نظم

نظم 990

- زال 38

-----  
952

Tarih mısralarında Arapça, Farsça, Türkçe ve Batı asıllı kelimelerin farklı yazımları ve tarihlerde nasıl kullanıldığı ile ilgili örnekler de sunulmuştur. Tarihlerde geçen edebi sanatlar iki gruba ayrılarak, anlama ait tezat, tenasüb, leff ü neşr, tariz ve teşbih gibi 15 sanat ve söze ait cinas, iştikak, teşbih ve aliterasyon gibi 9 sanat ele alınmış, herbirine örnekler verilmiştir.

Son bölümdeki tarih kronolojisi, bibliyografya ve dizin ile kitap bitirilmiştir.

## **SONUÇ**

Yüzlerce transkripsiyonu yapılmamış eserden toplanan ve düzene sokulan tarih düşürme sanatı ile ilgili hâlâ bu çaplı bir eser ortaya konmamıştır. Tarih düşürmenin zorluğunu ve karışıklığını çözmede bütün bilgileri içerme özelliğini taşımaktadır. Kitabın hacmi çok daraltılmaya çalışıldığı hâlde yine de beklenilenden daha geniş hacimli olmuştur.

Kitap incelendikten sonra tarih düşürme sanatının uygulanabilir olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla burada şiirleri gözden geçiren şair bu alanda da rahatlıkla eser verebilir. Ayrıca günümüzde neşri yapılan kitaplardaki tarih düşürmeler bir araya getirilerek buradaki tasnif de yardımıyla daha farklı eserler ortaya konabilir.

Tarih düşürmede el kitabı özelliği taşıyan bu kitabı hazırlayan hocam Prof. Dr. Turgut KARABEY'e sağlıklı ömür dilerim. Edebiyatımıza katkılarından dolayı kendisine müteşekkirimiz.